

ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ СИСТЕМИ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Проаналізовано світовий досвід щодо кредитної кооперації, узагальнено підходи до правового регулювання кооперації, досліджено особливості кредитної кооперації в Україні, визначено роль кредитних спілок у вітчизняному фінансовому секторі та основні шляхи подальшого розвитку кредитної кооперації в Україні.

Ключові слова: кредитна кооперація, кредитна спілка, кооперативний банк, неприбуткова організація, споживчий кооператив.

Постановка проблеми. У Національному плані дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» передбачений пункт 20 «Розвиток системи кредитної кооперації в Україні». Це обумовлено тим, що остання фінансова криза об'єктивно зумовила необхідність перегляду підходів щодо подальшого розвитку кредитної кооперації в Україні.

На сьогодні доводиться констатувати, що в певній частині кредитних спілок є проблеми, зумовлені неналежним управлінням, недотриманням корпоративних принципів, надмірною ризиковою політикою. Ці та інші проблемні моменти показали, що в законодавстві, яке регулює відносини у сфері кредитної кооперації, є достатньо прогалин, а його норми потребують концептуального вдосконалення як у частині діяльності кредитних спілок, так і в організації їхнього корпоративного управління і державного нагляду.

Усе це об'єктивно зумовлює необхідність приділення значної уваги з боку науковців і практиків щодо подальшого розвитку системи кредитної кооперації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом питання кредитної кооперації досліджували у працях зарубіжні автори: Г. Я. Бланк [6], А. І. Крашенинников [8, 11], А. Б. Чайанов [15, 16]. Також у працях вітчизняних науковців: М. Д. Бедринець [5], М. І. Манилич [10], Є. Б. Ніколаєв [13], О. О. Хоменко [14] та інші. Проте більшість досліджень зводиться до узагальнення світового досвіду щодо функціонування системи кредитної кооперації, аналізу основних показників діяльності кредитних спілок в Україні. Натомість виробленя стратегічного бачення щодо подальшого розвитку кредитної кооперації в

Україні залишається поза увагою як науковців, так і практиків. Це об'єктивно вимагає подальших досліджень у цьому напрямі.

Постановка завдання. З огляду на викладене метою статті є узагальнення теоретичних і практичних засад діяльності кредитних спілок, визначення особливостей регулювання і нагляду за ними в Україні та світі, а також обґрунтування підходів щодо подальшого розвитку системи кредитної кооперації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою з'ясування сутності кредитної кооперації на особливу увагу заслуговують основні засади кредитної кооперації, обґрунтовані відомим російським економістом А. Б. Чаяновим [15, 16]:

- кругова порука всіх членів товариства всім своїм майном щодо боргів товариства;
- виробниче призначення кредитів, які надає товариство;
- невеликий район діяльності товариства (тобто діяльність товариства обмежувалась певною незначною територією);
- визнання роботи у правлінні товариства почесною, а тому безоплатною.

Крім того, А. Б. Чаянов чітко визначив вимоги щодо кредитів, які має право надавати кредитний кооператив. Так, призначення кредитних кооперативів повинно було бути виключно виробничим, строком до шести місяців. У свою чергу, на триваліші строки кредит видавали виключно в особливому випадку і лише в разі наявності в товариства «особливих капіталів довгострокового кредиту».

Проте з огляду на тривалу історію існування кредитних кооперативів і наявність основних засад (висхідних принципів) кредитної кооперації, в Україні доводиться констатувати їх повне ігнорування (*табл.*) і розвиток системи кредитної кооперації «особливим вітчизняним шляхом».

Основною метою кредитного кооперативу є надання фінансових послуг своїм членам, а не максимізація прибутку. Це положення регулюється й законодавчо. Проте воно не означає, що кредитний кооператив, тим паче кооперативний банк, узагалі не переслідує отримання доходу від своїх операцій, а й відповідно сплати податків.

В Україні ситуація щодо принципів кредитної кооперації є, так би мовити, «своєрідною». Зокрема, ефективна ставка за позиками у кредитних спілках суттєво перевищує ту, яку пропонують банки. Так, за результатами дослідження діяльності кількох кредитних організацій, встановлено, що середнє значення процентної ставки за кредитами становить майже 80% річних, тоді як у банках цей показник – приблизно 30%. Це пов'язане і з лояльнішими вимогами до позичальника, і з обмеженими можливостями фінансування діяльності

кредитних спілок – тому вони намагаються «витиснути» більше процентних доходів з того ж кредиту [7]. Тому практика діяльності вітчизняних кредитних спілок, у принципі, суперечить діяльності кредитних кооперативів у класичному її розумінні, оскільки діяльність останніх має на меті, зокрема, надання кредитів її членам за об'єктивними, справедливими процентними ставками.

Таблиця

Порівняльний аналіз основних засад кредитної кооперації

Класична практика (принципи за А. Б. Чайновим)	Вітчизняна практика	Висновок
Територіальна обмеженість діяльності	У законодавстві передбачено ¹ , однак на практиці принцип не дотримується	Невідповідність
Кругова порука всіх членів товариства всім своїм майном щодо боргів товариства	Члени кредитної спілки несуть відповідальність за зобов'язаннями кредитної спілки лише у межах їхніх пайових внесків ²	Невідповідність
Виробниче призначення кредитів	Споживчі кредити	Невідповідність
Відсутність надприбутків	Процентні ставки за кредитами кредитних спілок становлять майже 80% річних, тоді як у банках цей показник приблизно 30% [7]	Невідповідність

Разом з цим слід зазначити, що за окремими оцінками 2009 року керівництво окремих кредитних спілок ошукало своїх членів на 132 млн грн. У 2010 р. збитки від махінацій кредитних спілок було оцінено в 4 млрд грн³. Ураховуючи ці факти, актуальним є посилення вимог до діяльності кредитних спілок і перегляду підходів до розвитку системи кредитної кооперації в Україні.

Попри те, що кредитні спілки отримують значні доходи, зокрема від кредитних операцій, ставки за якими інколи сягають (про що вже мовилось) 80% річних, ці доходи не підлягають оподаткуванню внаслідок законодавчого закріплення за цими установами статусу неприбуткових організацій.

З огляду на викладене вище об'єктивно постає питання: чим же насправді зумовлене відверте ігнорування класичними принципами діяльності системи кредитної кооперації в Україні?

¹ Закон України «Про кредитні спілки» від 20.12.2011 № 2908-III, Стаття 6: «Кредитна спілка створюється на підставі рішення установчих зборів. Чисельність засновників (членів) кредитної спілки не може бути менше ніж 50 осіб, які відповідно до цього Закону можуть бути членами кредитної спілки та об'єднані хоча б за однією з таких ознак: мають спільне місце роботи чи навчання або належать до однієї професійної спілки, об'єднання професійних спілок, іншої громадської чи релігійної організації або проживають в одному селі, селищі, місті, районі, області».

² Ст. 10 Закону України «Про кредитні спілки» від 20.12.2011 № 2908-III.

³ Кредитная кооперация в Украине // www.creditcoop.ru.

У цьому контексті, на наш погляд, на особливу увагу заслуговує хронологія схвалення трьох ключових законів про кооперацію («Про споживчу кооперацію», «Про кредитні спілки» і «Про кооперацію»), оскільки саме у хронологічній послідовності схвалення зазначених вище законів можна знайти, на наш погляд, відповіді на окремі неоднозначні питання.

Так, за своєю природою кредитна спілка належить до споживчого кооперативу, діяльність яких в Україні регламентована Законом України «Про споживчу кооперацію» від 10.04.1992 № 2265-ХІІ, яким, до речі, передбачена необхідність сплати цими суб'єктами податків і зборів (стаття 12). Проте переслідуючи на меті начебто врегулювання організаційних, правових та економічних засад створення і діяльності кредитних спілок, в Україні було схвалено Закон України «Про кредитні спілки», який фактично надав кредитним спілкам статусу неприбуткових організацій і в такий спосіб звільнив їх від оподаткування, тим самим зробивши занадто лояльними умови діяльності кредитних спілок, які сприяють, так би мовити, «прямому» або «опосередкованому» шахрайству керівниками цих установ (про це йтиметься далі). Таким чином, в Україні застосовується мішане правове регулювання кооперації.

Пізніше, 2003 року був схвалений Закон України «Про кооперацію», покликаний визначити правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування кооперації в Україні, який також регламентує сплату кооперативами податків і зборів (обов'язкових платежів) до відповідних бюджетів (стаття 25).

Отже, на практиці склалась ситуація, коли діяльність усіх форм кооперативів здійснюється в рамках двох базових законів («Про споживчу кооперацію» і «Про кооперацію») та передбачає обов'язкову сплату цими організаціями податків і зборів. Натомість для кредитних спілок діє «спеціальний» закон, який фактично є «податковою гаванню» для цих установ, регламентуючи їм статус неприбуткових організацій.

Також слід зазначити факт непоширення на кредитні спілки вимог щодо порядку визначення строків здавання готівкової виручки (готівки) і розрахунку ліміту каси, які визначені Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні¹ (далі – Положення).

Зокрема, «небанківські фінансові установи та оператори поштового зв'язку самостійно визначають порядок розрахунку ліміту каси з урахуванням особливостей діяльності та режиму роботи цих установ, обсягу готівкових надходжень (видатків), строків здавання готівки тощо і на підставі зазначеного встановлюють розмір ліміту каси». Разом з цим п. 5.6 зазначеного вище Положення визначає, що «релігійним організаціям [релігійні громади,

¹ Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: Постанова Національного банку України від 15.12.2004 № 637.

управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади], які не здійснюють виробничої або іншого виду підприємницької діяльності, ліміт каси та строки здавання готівки не встановлюються». З огляду на законодавчо регламентований неприбутковий статус кредитних спілок (можливо, саме з посиланням на цю норму) кредитні спілки не визначають ліміти і строки здавання готівки, інколи тримаючи у своїх касах великі обсяги коштів (до мільйона гривень).

Проте з огляду на специфіку діяльності кредитних спілок, можливо, доцільнішим було б поширення на них п. 5.8 Положення щодо нульового ліміту, яке передбачає обов'язкову щоденне здавання готівки до банку: «...вся готівка, що перебуває в його касі на кінець робочого дня і не здана підприємством відповідно до вимог цього Положення, вважається понадлімітною».

Слід зазначити, що однією зі сучасних світових тенденцій є тенденція щодо зменшення обсягів готівкового обігу. Так, наприклад, у 2010–2011 рр. обсяг готівки в обігу у Швеції зменшився – 7,5%, у Фінляндії – майже на 4% тощо. Причинами цього є те, що організація та регулювання готівкового грошового обігу стають дедалі ускладненими і дорогими, що, у свою чергу, вимагає значних витрат з боку центрального банку і банків країни. З огляду на це центральні банки більшості країн світу приділяють значну увагу не лише питанням можливих шляхів зменшення витрат на організацію та обслуговування готівкового грошового обігу, а й підходам щодо забезпечення належного рівня розвитку безготівкових платежів. Ураховуючи це, установлення лімітів та строків здавання готівки, насамперед, покликане сприяти забезпеченню належного готівкового обігу та пріоритетності безготівкового обігу.

Загалом, можливість тримання кредитними спілками значних обсягів коштів у власних касах є вкрай негативним явищем, яке сприяє зловживанням з боку керівників кредитних спілок, а найголовніше – відволікає в такий спосіб ці кошти з банків, що унеможливорює їхнє ефективне використання економікою країни. Отже, подальше збільшення кількості кредитних спілок несе в собі загрозу суттєвого відволікання коштів з економіки, відповідно, негативного впливу на її функціонування.

На захист, швидше за все, навмисного регламентування законодавчих прогалин (тобто з метою створення передумов для всілякого роду зловживань з боку керівників вітчизняних кредитних спілок) свідчить також таке.

Ідея створення кредитних спілок і надання їм статусу неприбуткових організацій з метою звільнення від оподаткування, можливо, і переслідувала соціальний аспект. Проте з огляду на законодавчу належність кредитних спілок до фінансових установ, винятковим видом діяльності яких є надання фінансових послуг (наголошуємо, що ці послуги мають на меті отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів), на практиці

закріплення статусу неприбуткових організацій за кредитними спілками в Україні фактично сприяло зловживанням з їхнього боку, як «прямого» – шляхом діяльності фінансових пірамід, так і «опосередкованому» – шляхом недоотримання державою надходжень (податків і зборів) від кредитних спілок.

У цьому контексті об'єктивно постає питання, чи насправді в Україні кредитні спілки доцільно розглядати як неприбуткові організації, відповідно, звільняти їхню діяльність від оподаткування? Адже за своєю природою діяльність вітчизняних кредитних спілок є дуже схожою з банківською діяльністю, проте, на відміну від останніх, кредитні спілки, надаючи фінансові послуги, не оподатковуються.

Крім того, про правильність нашого припущення щодо навмисного схвалення закону з метою уникнення оподаткування кредитними спілками, свідчить такий факт. На момент ухвалення Закону України «Про кредитні спілки вітчизняна банківська система, на відміну від зарубіжних країн, у яких зародження та становлення кредитної кооперації відбувалося на тлі саме нерозвиненості банківського сектору, була вже достатньо розвинутою і мала досить розгалужену мережу філій та відділень (рис.).

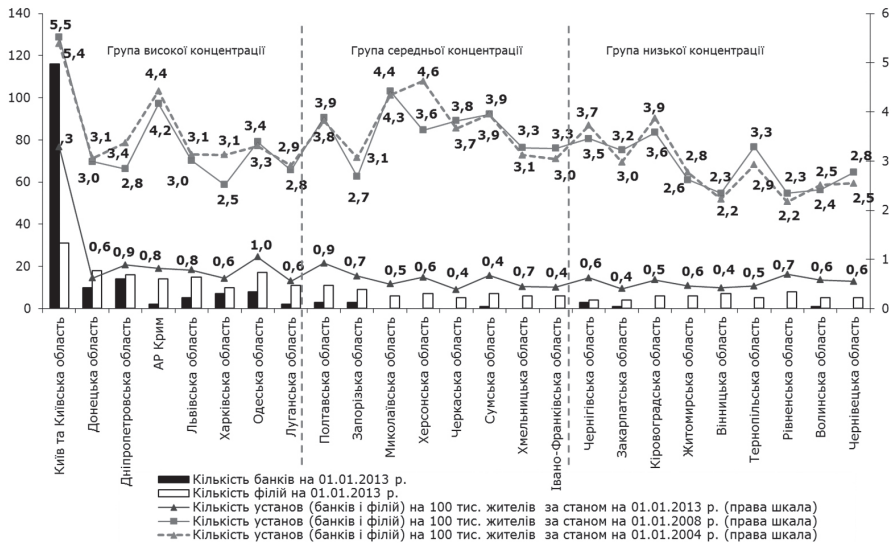

Рис. Кількість банків і філій в Україні у 2004 і 2008 роках

Примітка: Складено за офіційними даними Національного банку України

З огляду на це об'єктивної потреби в розвитку кредитних спілок, напевно з метою охоплення населення України фінансовими послугами, насправді не було.

Правильність цієї позиції доводить також той факт, що найбільша кількість кредитних спілок до фінансової кризи була відкрита в регіонах, у яких зосереджена найбільша кількість банків та їхніх філій, зокрема в м. Києві і Київській області.

Слід зазначити, що на сьогодні у світі існує чотири підходи до правового регулювання діяльності кооперації, які реалізуються в рамках конституційного, цивільного, адміністративного, кооперативного, банківського, податкового законодавства.

Перший підхід до правового регулювання кооперації – це уніфіковане законодавство, яке регулює створення і діяльність всіх юридичних осіб.

Другий підхід – загальне правове регулювання кооперації.

Третій підхід – відокремлене правове регулювання різних видів кооперативів. Ідеться про те, що правове регулювання діяльності кооперативів зводиться до диференційованих нормативних актів про кооперативи залежно від їхнього виду і галузевої належності.

Четвертий підхід – мішане правове регулювання, тобто поєднання загального правового регулювання кооперації (закон про кооперацію) і спеціального правового регулювання окремих видів кооперативів. За результатами дослідження зазначених підходів встановлено, що суттєвим недоліком мішаного підходу до правового регулювання діяльності кредитних кооперативів є можливість застосування тих чи інших норм окремих законодавчих актів, відповідно, високий ризик зловживання суб'єктами щодо яких ці норми застосовуються.

Саме мішаний підхід до правового регулювання кредитної кооперації, попри численні його недоліки, і був запроваджений в Україні. Це також дає підстави стверджувати про навмисні дії для створення законодавчих прогалин у сфері кредитної кооперації.

Загалом, виходячи з викладеного вище, доводиться констатувати, по-перше, відсутність об'єктивних передумов необхідності розвитку кредитних спілок в Україні; по-друге, цілковиту невідповідність вітчизняної практики кредитної кооперації світовій практиці (тобто у класичному її розумінні); по-третє, з огляду на викладене вище і наявність численних законодавчих прогалин навряд чи доцільно вживати заходів для подальшого розвитку системи кредитної кооперації в нинішньому її варіанті, слід докорінно реформувати всю систему кредитної кооперації України, зокрема трансформувати кредитні спілки у форму кооперативних банків.

Висновки. З огляду на викладене вище можна зробити такі висновки.

По-перше, свідченням того, що розвиток в Україні кредитних спілок зумовлений не соціальною спрямованістю, а прагненням до отримання

доходів, які б не підлягали оподаткуванню, є нехтування на практиці вихідними принципами кредитної кооперації.

По-друге, звільнення діяльності кредитних спілок в Україні від оподаткування не є вмотивованим. З огляду на специфіку їхньої діяльності актуальним є перетворення кредитних спілок в Україні у форму кооперативних банків.

По-третє, ураховуючи те, що фінансова система України розвивається на основі банків, тобто є банкоцентричною, подальший розвиток кредитної кооперації в Україні повинен відбуватися шляхом перетворення (трансформації) вітчизняних кредитних спілок у форму кооперативних банків. Перетворення (трансформація) кредитних спілок у кооперативні банки, з одного боку, відповідає кращій світовій практиці, а з іншого – дозволяє автоматично вирішити три важливі питання: підвищення ефективності регулювання і нагляду за кредитними спілками, запровадження системи гарантування вкладів, розв'язання проблеми «прямого» та «опосередкованого» шахрайства, тобто зменшить ризик утворення фінансових пірамід і забезпечить додаткові надходження до бюджету України.

По-четверте, світовою практикою вироблено чотири підходи до правового регулювання діяльності кооперативів (уніфіковане законодавство, загальне правове регулювання, відокремлене правове регулювання і мішане регулювання). Ключовим недоліком мішаного регулювання є ризик застосування тих чи інших норм окремих правових актів щодо діяльності кооперативів, наслідком чого можуть бути численні зловживання з боку керівництва кооперативів. Проте в Україні запроваджено саме мішаний підхід до правового регулювання діяльності кооперативів, що призводить (і це підтверджують результати проведеного аналізу) до численних зловживань з боку керівників окремих кредитних спілок.

Список використаних джерел

1. Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV.
2. Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.2001 № 2908-III.
3. Про споживчу кооперацію : Закон України від 10.04.1992 № 2265-XII.
4. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III.
5. Бедринець М. Д. Кредитні спілки в системі фінансового забезпечення діяльності малого бізнесу / М. Д. Бедринець // Фінанси України. – 2001. – № 7. – С. 149–156.
6. Бланк Г. Я. Основы теории и истории потребительской кооперации СССР / Г. Я. Бланк. – М., 1963.
7. Губенко С. Кредиты наличными от кредитных союзов: нюансы и отличия от банковских кредитов [Электронный ресурс] / С. Губенко. – Режим доступа : www.prostoblog.com.ua.

8. Крашенинников А. И. Международное кооперативное движение / А. И. Крашенинников, А. М. Морозов. – М. : Экономика, 1977.
9. Кредитные союзы США [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.creditcoop.ru.
10. Манилич М. І. Кредитна спілка: банк чи каса взаємодопомоги? // М. І. Манилич, Є. О. Галушка // Фінанси України. – 2002. – № 6. – С. 95–99.
11. Макаренко А. П. Теория кооперации / А. П. Макаренко, А. И. Крашенинников, А. В. Кизилевич, В. Е. Паламарчук, Б. Н. Хвостов. – М. : Экономика, 1982.
12. Маркус. Кооперация восточной Европы – проблемы и перспективы.
13. Ніколаєв Є. Б. Підвищення ролі небанківських фінансово-кредитних установ / Є. Б. Ніколаєв // Фінанси України. – 2002. – № 12. – С. 107–114.
14. Хоменко О. О. Кредитні спілки – важлива складова економіки України / О. О. Хоменко // Економіка. Фінанси. Право. – 2007. – № 5. – С. 23–28.
15. Чаянов А.Б. Краткий курс кредитной кооперации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vk.com/doc7291409_153986345?hash=3ab7ee254004b4692f&dl=28aabb49a7217e1962.
16. Oeuvres Choiesies de A.V. Cajanov S. // R. Publishers Limited Johnson Reprint Corporation Mouton & Co, 1967 // <http://www.runivers.ru/lib/book6022>.

Крылова В. В., Никонова М. В.

Пути решения проблем системы кредитной кооперации в Украине

Проанализирован мировой опыт кредитной кооперации, обобщены подходы к правовому регулированию кооперации, исследованы особенности кредитной кооперации в Украине, определена роль кредитных союзов в национальном финансовом секторе и основные направления дальнейшего развития кредитной кооперации в Украине.

Ключевые слова: *кредитная кооперация, кредитный союз, кооперативный банк, неприбыльная организация, потребительский кооператив.*

Krylova V. V., Nikonova M. V.

The approaches to solution of credit cooperative system's in Ukraine

The world credit cooperation's experience is analyzed. The approaches to the legal regulation of cooperation are generalized. The features of the credit co-operatives are scrutinized. The role of credit unions in the Ukrainian financial sector is determined. The propositions of credit cooperation further development's directions are work out.

Key words: *credit cooperation, credit union, cooperative bank, nonprofitable organization, consumers' cooperative.*

Крылова Віра Василівна – кандидат економічних наук, начальник відділу досліджень фінансово-банківської системи Центру наукових досліджень Національного банку України;

Никонова Марина Вячеславівна – кандидат економічних наук, заступник начальника відділу досліджень фінансово-банківської системи Центру наукових досліджень Національного банку України.